

УДК 94:338.439.4:323.285«1932/1933»
DOI: 10.31651/2413-8142-2020-24-Stasiuk

О. О. Стасюк

кандидат історичних наук, генеральний директор
Національного музею Голодомору-геноциду
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9527-982X>

МЕТОДИ РОБОТИ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНИХ БРИГАД ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ

У статті доведено, що «буксирні» бригади свавільно використовували психологічне та фізичне насильство. Це дає підстави кваліфікувати їх як каральні угруповання й головне зняття вчинення Голодомору-геноциду українців. Висунуто та охарактеризовано тезу, що під час формування складу «буксирних» бригад із уповноважених партійних органів, «двадцятип'ятитисячників», сільського активу, демобілізованих червоноармійців, колгоспників, комсомольців та ін., партійні очільники робили ставку на «неосвічених», асоціальних, схильних до насильства, агресії громадян, котрі влаштовували справжній «терор голодом», проводячи планові та «децентралізовані» заготівлі у селах.

Ключові слова: Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., хлібозаготівлі, «буксирні» бригади, свавілья, фізичне та психологічне насильство, тортури, катування.

Постановка проблеми. Серед виконавців злочину геноциду в Україні окреме місце посідають «буксирні» бригади, створені на початку суцільної колективізації з комуністів і комсомольців, яких очолювали «двадцятип'ятитисячники» – уповноважені з міст, часто російських. Для координації бригад був створений Всеукраїнський штаб «буксирних» бригад. У 1932–1933 рр. «буксирні» бригади проводили «штурмові декади» хлібозаготівель. Люди прозвали їх «трясунами», «червоною мітлою», «довгоносиками» – за щупи, якими вони шукали приховане збіжжя та інші продукти харчування.

Діяльність бригад набула масового характеру; назву «буксирні» вони отримали, оскільки, за трактуванням партійної номенклатури, «брали відстаючих на “громадський буксир”». У роки Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. вони чинили психологічне та фізичне насильство, застосовували тортури і катування, стали головними виконавцями злочину комуністичного тоталітарного режиму на місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць українських вчених, у яких на основі значного матеріалу висвітлено механізми і реалізацію репресивної політики, найбільшу увагу привертають дослідження В. Васильєва [1], С. Кульчицького [2], В. Марочка [3], В. Петренка [4], Р. Подкура [5], В. Сергійчука [6], С. Шаповала [7] та ін. Інформативними є збірники документів і матеріалів: «Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів» [8]; «Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: документи і матеріали» [9]; «Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938» [10]; «Партійно-радянське

керівництво УСРР під час голодомору 1932–1933 рр.: Вожді. Працівники. Активісти» [11] та ін. Проте згадана проблематика ще не стала предметом спеціального комплексного вивчення у вітчизняній історіографії.

Мета статті – проаналізувати та систематизувати методи роботи «буксирних бригад» у 1932–1933 рр.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження цієї теми автором проаналізовано 56 випадків психологічного та 82 – фізичного насильства з боку «буксирних» бригад щодо селян, виокремлено найжорстокіші випадки застосування тортур і катувань.

Багато прикладів безчинств та звірств членів «буксирних» бригад наводять С. Горобець і С. Бутко. Так, у селі Івашківка (нині – Городнянський район Чернігівської області) 25 грудня 1932 р. місцева бригада, стягуючи «натуральні штрафи» та проводячи обшуки, застосувала психологічне й фізичне насильство, як-от: погрози, залякування, «викручування рук». Наприклад, один із її активістів (С. Куліда) дістав револьвер і «направив у рот Седневець» (60-річна сільська мешканка), а інші члени бригади викручували їй руки. Кінцевою метою свавілья було привласнення 181 карбованця. Частими були випадки, коли селян виводили на вулицю босоніж у спідній сорочці та погрожували розстрілом у разі нездачі хліба [12, 138].

У документі № 55 «Інформація про незаконні дії сільських рад під час хлібозаготівлі в Арбузинському районі» зазначено, що «буксирні» бригади, викликаючи до себе одноосібників із питань невиконання контрактаційних договорів, били останніх, ставили їх до стінки та інсценували розстріли, замикали в сараї. Був випадок, коли члени бригади облили гасом kota, підпалили його та кинули в камеру до заарештованих, де було 30 осіб, серед яких жінки і діти. Один із них (Харитонов) примушував арештованих жінок до співжиття, обіцяючи звільнити їх від здачи хліба, погрожував згвалтувати викликаних жінок, привласнюючи продукти інших [13, 16].

У документі № 66 «Обвинувальний акт у справі порушення законності в Арбузинському районі Одеської області» наведено приклади репресивного інструментарію: масові арешти, під час яких для заарештованих створювали важкі умови утримання, наприклад, знаходили невелике, неопалюване приміщення, наповнювали його людьми, змушуючи арештованих стояти, щоб у них «почали пухнути ноги»; було рекомендовано використовувати метод «конвеєрного» допиту кількома уповноваженими, під час якого допитуваний весь час перебував на ногах [14, 140].

На Вінниччині селяни Жмеринського району у численних листах у березні 1931 р. писали про владне свавілья та психологічне насильство: публічні руйнування осель, клунь за невиконання хлібозаготівлі, м'ясозаготівлі, сільгосподатку [15, 25]. У серпні 1931 р. мешканці села Чорторія Іллінецького району скаржилися на членів бригад, адже ті не лише забирали худобу, а й били, грабували (вночі влазили до хати через вікно, наголошуючи на

дієвості таких мір через те, що вдень селяни у полі); виснажених важкою працею селян саджали у підвал, льох [16, 25]. Масовий голод, який розпочався вже у тому ж році, не лише не призупинив обшуки та вилучення, а й активізував їх. У сімей разом із зерном відбирали горюдину та останній одяг. Так, у вдови М. Слободянок у селі Вишківці Немирівського району «активісти» відібрали останні продукти, а на питання жінки: «Що ж їй з дітьми взимку їсти?», - очманівши від свавілля, відповіли: «Будете різати своїх дітей і їсти» [4, 71].

28 грудня 1931 р. в іншому складі вже згадана «буксирна» бригада на чолі з головою сільради Барабашем та вже знайомим Кулідою, перебуваючи у селянина Потапенка, «при допиті дітей палаючими сірниками палили дітям ніс, підкладали пальці дітей під дошку, тиснули останню, влаштовуючи дітям тортури». Описані катування завдавали дітям нестерпного болю. Ці «нелюди» застосовували тортури й до дорослих, вони підвішували їх, припікали пальці й тіло палаючими свічками, сірниками; топили піч у хаті, закривали трубу, напускаючи диму, та горлали через двері: «Хліб давайте, інакше удушимо вас» [12, 138].

Часто тортури і катування закінчувалися вбивством селян. У селі Рижики неподалік Чернігова (нині Хмільницька сільська рада) наприкінці травня 1933 р. «активісти» затримали сім одноосібників-бідняків, підозрюваних у викопуванні коренеплодів картоплі та буряка, п'ять із них по-звірячому вбили, лише двом вдалося втекти, проте і їх затримали та стратили [17, 213–214].

Чи не найбільш незахищеними від «бригадирів» були жінки, навіть заміжні. Варто зауважити, що домагання до заміжних жінок не було притаманним українському традиційному суспільству. Так, у селі Козероги заступник голови сільради силою змушував заміжню дочку бригадира С. Кирієнка «мешкати з ним», коли її чоловік, що був із «розкуркулених», працював на цегельному заводі у Чернігові. Приходив вночі, вимагаючи горілки та смаженої риби, а заміжній жінці казав: «Якщо не будеш жити зі мною – зітру з лица землі батька, матір, і відберу все майно» [12, 141–142].

У родинях, де жінки залишалися самі, представники влади дозволяли собі відкривати хати, вилучати продукти харчування. Так, «активіст» Ф. Яцьків, зайшовши до Горбатюк з метою вилучення хліба, не знайшовши нічого, забрав 2 кг сухих сливков. Після прохання повернути їх почав бити жінку, говорячи: «На селі закон я, і ніхто мені нічого не зробить» [18, 384].

Із заяви Г. Позивая до голови Зінов'євської міськради від 28 грудня того ж року дізнаємося: «16 грудня до моєї матері прийшов якийсь представник і каже: «Віддай решета». На відмову відповів залякуваннями, після чого забрав решета. У грудні босу і роздягнену жінку повезли у сільраду, де кинули її у холодний погріб, у якому вона сиділа дві доби». Подальша доля жінки невідома [19, 3].

Психологічне насильство з боку «буксирників» полягало в системному цькуванні людей, котрі не виконали хлібозаготівельний план. Над українськими селянами, в яких уже не було, що

забирати і які були повністю виснажені, «активісти» глумилася, знущалися. На ворота селянських дворів навішували дошки з образливими написами: «Марічка – ледар» (виснажена від голоду жінка не могла вийти в поле працювати); «Тут живе той, хто злісно не здає хліба». За невиконання хлібопоставки примушували сім'ї розлучатися [20, 108]. Також селянам обмащували дьогтем хати, писали на стінах «ворог народу», перевозили селом у діжках «порушників», вивозили родини з малими дітьми за межі району [14, 141]. Літніх людей «активісти» пропонували «переварити на мило», дітей – «потопити». «Хлібозаготівельники» селян-власників часто ідентифікували як «бандитів» та наголювали на «багратській» ненависті до них [21, 18].

«Буксирні» бригади вилучали та розподіляли між собою одяг, взуття, реманент, «активісти» забирали всі наявні продукти харчування, «залишаючи людей на вірну погибель»: «... Яюсь сиджу дома, дивлюсь у вікно – ідуть вісім комсомольців і до нас. Я зрозуміла – заберуть усе. Мені швиденько голову перев'язали рушником, ніби я хвора, положили на дошки, прикрили сіном та радногою, а ці грабітелі прийшли, скинули мене і забрали той вузлик із глечиком пшениці. Забирали й одягу. Прийдуть, знімуть і підуть, залишаючи людей голими і босими. Ось таке-то життя було!», – згадує Гончарук Любов Іванівна. [22, 124–125].

Висновки. «Буксирні бригади» як і «червоні ешелони», створювалися тоталітарним комуністичним режимом; функціонували як каральні угруповання й головне знаряддя вчинення злочину Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.; під час формування складу «буксирних бригад» із уповноважених партійних органів, «двадцятип'ятитисячників», сільського активу, демобілізованих червоноармійців, колгоспників, комсомольців тощо, партійні очільники робили ставку на «неосвічених», асоціальних, схильних до насильства, агресії громадян, котрі влаштовували справжній «терор голодом», проводячи планові та «децентралізовані» заготівлі у селах.

Список використаної літератури та джерел:

1. Васильєв В. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938). Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 376 с.
2. Кульницький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ : Темпора, 2013. 628 с.
3. Марочко В. Голод на Україні (1931–1933 рр.): причини та наслідки. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Респуб. міжвід. зб. наук. праць. Київ, 1991. Вип. 1. С. 59–65.
4. Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство: репресії «буксирних» бригад на Поділлі у 1929–1933 рр. Наукові записки ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. Серія: Історія. 2019. Вип. 27. С. 67–74.
5. Подкур Р. За повідомленнями радянських спецслужб. Київ : Рідний край, 2000. 238 с.
6. Сергійчук В. Як нас морило голодом : [вид. 3-тє, доп.]. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. 392 с.
7. Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. Київ : Генеза, 2001. 399 с.

8. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін. / Автори-упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба та ін. Вінниця, 2007. 704 с.
9. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України, Інститут історії України. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. 1128 с.
10. Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції “згори”. 1928–1938 / Авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко. Чернігів: Видавель Лозовий В. М., 2012. 464 с.
11. Партійно-радянське керівництво УСРР під час голодомору 1932–1933 рр.: Вожді. Працівники. Активісти. Збірник документів та матеріалів / Упоряд. В. Васильєв, Н. Верт, С. Кокін. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 444 с.
12. Горобець С., Бутко С. Хроніки війни більшовиків з українським народом. Голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині: виконавці злочину. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 184 с.
13. Галузевий державний архів СБ України. Ф. 6. Спр. 69251-фп. Т. 4. Арк. 16–17.
14. Галузевий державний архів СБ України. Ф. 6. Спр. 69251-фп. Т. 7. Арк. 136–153.
15. Держархів Вінницької області. Ф. П-51. Оп.1. Спр. 452. 25 арк.
16. Держархів Вінницької області. Ф. П-45. Оп.1. Спр. 119. 40 арк.
17. Держархів Чернігівської області. Ф. П-616. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 213–214.
18. Маркова С. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917–1933 рр.): монографія. Кам’янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 544 с.
19. Держархів Кіровоградської області. Ф. Р-242. Оп. 2. Од.зб. 144. Арк. 3.
20. Розсекречена пам’ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД / упор.: В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ: ВД «Стило», 2007. 604 с.
21. Держархів Полтавської області. Ф.П-2. Оп. 2. Спр. 842. Арк. 18–20.
22. Вавринчук М., Маркова С. Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині: причини і наслідки. Хмельницький: [б. в.], 2008. 218 с.
23. *Seriia: Istoriia. (Proceeding of Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History), 27, 67–74.* [in Ukrainian].
24. Podkur, R. (2000). *Za povidomlenniamy radianskykh spetsssluzhb.* [According to the Messages of Soviet Special Services]. Kyiv: Ridnyi kraj. [in Ukrainian].
25. Serhiichuk, V. (2006). *Yak nas moryly holodom.* [How They Starved Us]. Kyiv: Serhiichuk M. I. [in Ukrainian].
26. Vasyliiev, V., Shapoval, Yu. (eds). (2001). *Komandyry velykoho holodu: Poizdky V. Molotova i L. Kahanovycha v Ukrainu ta Pivnichnyi Kavkaz. 1932–1933 rr.* [Commanders of the Great Famine: Trips of V. Molotov and L. Kaganovich to Ukraine and the North Caucasus. 1932–1933]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
27. Podkur, R., Vasyliiev, V., Kravchenko, P., Latsyba, V., et al. (comps.). (2007). *Holod ta holodomor na Podilli 1920–1940 rr. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv.* [Famine and the Holodomor in Podillia in 1920–1940. Collection of Documents and Materials]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
28. Pyrih, R. (comp.) (2007). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini.* [Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: Documents and Materials]. Kyiv: Publishing House “Kyievo-Mohylianska akademiia”. [in Ukrainian].
29. Kovalenko, O., Podkur, R., Vasyliiev, V., Lysenko, O. (comps.). (2012). *Nastroi ta povedinka naseleння Chernihivshchyny v umovakh stalinskoї revoliutsii “zghory”. 1928–1938.* [Moods and Behavior of the Population of Chernihiv Region during Stalins’ Revolution “from Above”]. Chernihiv: Lozovyi V. M. [in Ukrainian].
30. Vasyliiev, V., Vert, N., Kokin, S. (comps.). (2013). *Partiino-radianske kerivnytstvo USRR pid chas holodomoru 1932–1933 rr.: Vozhdi. Pratsivnyky. Aktyvisty.* [Party and Soviet Authorities of the USSR during the Holodomor of 1932–1933: Leaders. Employees. Civists. Collection of Documents and Materials]. Kyiv: Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
31. Horobets, S. & Butko, S. (2016). *Khroniky viiny bilshovykiv z ukraïnskym narodom. Holodomor 1932–1933 rokiv na Chernihivshchyni: vykonavtsi zlochynu.* [Chronicles of Bolsheviks’ War with Ukrainian Nation. Holodomor or 1932–1933 in Chernihiv Region: Executors of the Crime]. Chernihiv: Desna Polihraf. [in Ukrainian].
32. Branch State Archives of Security Service of Ukraine, fund 6, file 69251-фп, volume 4, sheets 16–17.
33. Branch State Archives of Security Service of Ukraine, fund 6, file 69251-фп, volume 7, sheets 136–153.
34. State Archives of Vinnytsia region, fund П-51, inventory 1, file 542, 25 sheets.
35. State Archives of Vinnytsia region, fund П-45, inventory 1, file 119, 40 sheets.
36. State Archives of Chernihiv region, fund П-616, inventory 1, file 5, sheets 213–214.
37. Markova, S. (2015). *Suspilni ta politychni transformatsii v ukraïnskomu seli v konteksti formuvannia totalitarnoi systemy (1917–1933 rr.).* [Social and Political Transformations in Ukrainian Village in the Context of Forming of Totalitarian System (1917–1933)]. Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D. H. [in Ukrainian].
38. State Archives of Kirovohrad region, fund P-242 inventory 2, file 144, sheet 3.
39. Borysenko, V., Danylenko, V., Kokin, S. et al. (eds). (2007). *Rozsekrechena pamiat: Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini v dokumentakh HPU–NKVD.* [Declassified History: The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine in the Documents of GPU–NKVD]. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
40. State Archives of Poltava region, fund П-2, inventory 2, file 842, sheets 18–20.
41. Vavrynychuk, M. & Markova, S. (2008). *Holodomor 1932–1933 rokiv na Khmelnyshchyni: prychyny i naslidky.* [The Holodomor of 1932–1933 I Khmelnytskyi Region: Causes and Effects]. Khmelnytskyi: [no publisher]. [in Ukrainian].

References:

O. Stasiuk

METHODS OF WORK OF GRAIN PROCUREMENT BRIGADES AS THE MEAN OF COMMITTING THE CRIME OF GENOCIDE IN UKRAINE

Introduction. Among the perpetrators of the crime of genocide in Ukraine, a special place is occupied by “towing” brigades, created at the beginning of the continuous collectivization of communists and Komsomol members, led by “twenty-five thousanders” - commissioners from cities, often Russian. The All-Ukrainian Headquarters of Tow Brigades was established to coordinate brigades. In 1932–1933, tow brigades carried out “assault decades” of grain procurement. People called them “shakers”, “red broom”, “weevils” - for the probes with which they searched for hidden grain and other food. **The purpose** of the paper is to analyze and systematize the methods of work of grain procurement brigades («towing») brigades in 1932–1933.

Methods of the study are based on the anthropological socio-cultural, theoretical methodological approach, and principles of historicism. The author used problem chronological, historical typological, historical psychological, and historical comparative methods.

Originality. New historical sources were introduced; unknown earlier kinds of repressions the «towing» brigades used during grain procurements were enlightened; the methods of work of grain procurement brigades were analyzed in the context of psychological and physical murder; the facts of using tortures were pointed. These problems have not been the subject of a special research in Ukrainian historiography yet.

Consequences. It was proven that «towing» brigades arbitrarily used psychological and physical violence, and tortures. This gives the reasons to define them as punishing units and main mean of committing the Holodomor genocide of Ukrainians. The author proposed and characterized the thesis that when «towing brigades» were being created from party authorized persons, «twenty-five-thousanders», village activists, demobilized Red Army soldiers, collective farm members, Komsomol members, etc., party leaders relied on uneducated, asocial, people who were prone to violence and aggression. These people implemented true «terror by famine» by providing planned and «decentralized» procurements in the villages.

Key words: the Holodomor of 1932–1933, grain procurements, «towing» brigades, arbitrariness, physical and psychological violence, tortures.

УДК 94(477)»1921/1929»:631.11]:636:005.337
DOI: 10.31651/2413-8142-2020-24-Terpan

I. M. Терпан

аспірант Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2780-8125>

ДОХОДИ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ ВІД ТВАРИННИЦТВА І ПТАХІВНИЦТВА У ДОБУ НЕПУ (1921–1929 РР.)

У статті охарактеризовано тваринництво і птахівництво як джерело поповнення дохідної частини бюджетів селянських господарств України у добу НЕПу та їх співвідношення з іншими фактичними доходами впродовж господарського року. З'ясовано регіональні

особливості їх формування та динаміка надходжень від цих галузей. Проаналізовано вплив на собівартість виробленої селянськими господарствами продукції у взаємозв'язку із забезпеченістю землею і засобами виробництва. Визначено питому вагу виручки від продукції тваринництва і птахівництва у бюджетах селянських родин.

Ключові слова: тваринництво, птахівництво, дохідна частина, бюджет, нова економічна політика, селянське господарство.

Постановка проблеми. Вивчення індивідуального селянського господарства доби НЕПу дає змогу простежити глибинні соціально-економічні процеси, що відбувалися тогочас в українському селі на рівні окремого селянського двору та родини. Особливого значення набуває всебічний аналіз виробничого потенціалу та джерел формування їх бюджетів, що дозволяє об'єктивно визначити матеріальний рівень життя селян та його динаміку.

Серед джерел формування селянських бюджетів, як і в наступні періоди, важливе значення мало виробництво продукції тваринництва і птахівництва. Дослідження її місця у бюджетотворюючих процесах селянських господарств зберігає свою актуальність і сьогодні, оскільки дає можливість краще зрозуміти особливості й закономірності аграрної політики доби НЕПу і врахувати їх під час вирішення сучасних проблем українського села.

Аналіз досліджень. Різні аспекти селянських бюджетів доби НЕПу, зокрема, місця продукції тваринництва і птахівництва у структурі їх формування у своїх працях в різний час з'ясували М. Гуревич [1], В. Калініченко [2], В. Качинський [3], В. Лазуренко [4], А. Морозов [5], І. Рибак [6], О. Сушко [7], В. Якиманський [8] та інші дослідники. Проте їх узагальнень і висновків недостатньо для того, щоб скласти цілісне уявлення про тваринництво і птахівництво як одну з базових бюджетотворюючих галузей селянських господарств України в 1921–1929 рр., оскільки до цього часу лише окремі аспекти практики формування селянських бюджетів потрапляли в поле зору дослідників.

Цим зумовлена **мета** статті, яка полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу історичного матеріалу дослідити особливості формування бюджету селянських господарств України в умовах НЕПу, структуру і джерела формування бюджету у розрізі галузі тваринництва і птахівництва.

Виклад основного матеріалу. Тваринництво, як і рослинництво, в Україні традиційно посідало важливе місце у формуванні бюджетів індивідуальних селянських господарств. В усіх без винятку регіонах сільське населення займалося тваринництвом і птахівництвом – розведенням і використанням сільськогосподарських тварин та птиці для забезпечення себе харчовими продуктами, а також на продаж.

Крім того, тваринництво і птахівництво завжди давали сировину для легкої, харчової та інших галузей промисловості. Скотарство виконувало важливі функції: сприяло забезпеченню господарств тягловою силою, забезпечувало органічним